

одному. У творах, де конфлікт між персонажами виражено слабо або він взагалі відсутній, роль системи персонажів у композиції є суттєво іншою.

Система персонажів є важливою при розгляді теорії головного героя та її втіленні на практиці у найрізноманітніших застосуваннях і аспектах.

Література

1. Анализ художественного текста (эпическая проза). Хрестоматия / Сост. Н.Д. Тмарченко. – М.: РГГУ, 2004. – 442 с.
2. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: Учебное пособие. – 4-е изд., исп. – М.: Флинта, Наука, 2002. – 248 с.
3. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (вступ до літературознавства). – К.: Київський університет, 2003. – 448 с.
4. Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1999. – 265 с.

УДК 811.111'36:81-13

ЯКИМЧУК А.П.
(Харків)

ТЕОРІЯ ПОЛІСИСТЕМИ ЯК ОСНОВА ВИБОРУ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ СТРАТЕГІЇ

У статті проаналізовано використання перекладацьких стратегій очуження та одомашнення в залежності від стану цільової літературної полісистеми, розглянуто переклад як взаємодію між культурними полісистемами та зроблено спробу визначити місце і функції перекладеної літератури в полісистемі національної літератури.

Для того, щоб вирішити специфічні проблеми теорії перекладу, зокрема проблему вибору найбільш продуктивної стратегії перекладу, місця та значення перекладеної літератури в національній літературній полісистемі, ізраїльський вчений Ітамар Івен-Зогар запропонував у 1969 році теорію полісистеми, яка і є об'єктом даного дослідження. Предметом дослідження є роль теорії полісистеми у виборі стратегії перекладу. **Мета дослідження** – визначити, що впливає на перекладача у визначенні ним перекладацької стратегії.

Літературна полісистема – це глобальна система систем, що включає всі літературні системи – як головні, так і другорядні – що існують в певній культурі [3, с. 116], чи, іншими словами, – це гетерогенна ієрархічна система систем, які взаємодіють між собою, спричиняючи неперервний динамічний процес еволюції в межах полісистеми як цілого. Полісистема певної національної літератури – це елемент, що входить до складу більшої соціально-культурної полісистеми, що, окрім літературної, включає й інші полісистеми, наприклад, художню, релігійну чи політичну [5, с. 176–177].

В рамках цієї теорії література розглядається не як ізольована діяльність суспільства, що керується законами, відмінними від законів, які регулюють інші види діяльності людини, а як невід'ємна частина останніх [2, с. 2–3]. Кожне семіотичне явище (культуру, мову, літературу, суспільство) краще зрозуміти, якщо сприймати його як систему, а не конгломерат елементів, тобто якщо використовувати функціональний підхід, що ґрунтується на аналізі взаємозв'язків між елементами системи [2, с. 9]. Крім того теорія полісистеми бере до уваги такий важливий чинник як час, тобто можливість змін та заміни керівного механізму. Всі семіотичні явища є гетерогенними. Гетерогенність як культури, так і літератури особливо чітко можна простежити на прикладі білінгвальних чи мультілінгвальних суспільств, які існують в багатьох європейських країнах та в Канаді. Так, наприклад, літературну мову не можливо розглядати без контексту нестандартних її варіантів. “Національна мова” – писав І. Франко – “це не тільки спільна для всієї нації літературна мова, відшліфована майстрами художнього слова, але й масова народна, відмінна в різних діалектних ареалах” [1, с. 207]. З цієї точки зору, літературу широкого вживу (детективи, сентиментальні романи), не вважали б такою, якби не було літератури елітарної. Як і світова історія – це не тільки оповідання про королів та королев, так і вивчення літературної полісистеми не можливо обмежити вивченням шедеврів світового рівня [2, с. 13].

Літературна полісистема є динамічною, а двигуном цієї системи є конкуренція між її елементами, і перемога одного з елементів над іншим призводить до зміни в полісистемі, коли деякі елементи виходять з центру та знаходять своє місце в периферії, в той час коли інші, залишаючи периферію, виборюють собі місце в центрі полісистеми. Іноді елементи переходять з периферії однієї полісистеми до периферії іншої, а потім можуть виборювати собі місце і в центрі цієї полісистеми (рис. 1).

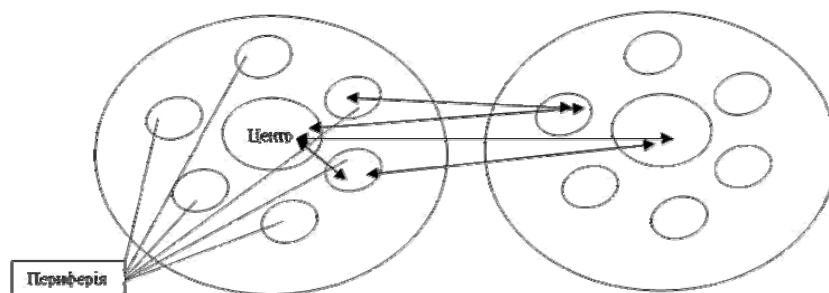

Рис. 1. Схема взаємодії між елементами різних полісистем

Теорія полісистеми займається питаннями того, чому та яким чином відбуваються ці зміни [2, с. 14]. Для того, щоб відповісти не ці запитання, необхідно розглянути поняття “канонічні” та “неканонічні” елементи. Під канонічними елементами розуміють моделі та продукти діяльності, що сприймаються домінуючими верствами в рамках семіотичної полісистеми і зберігаються як частина національного культурного спадку. Неканонічні елементи – це моделі та продукти, що, в решті решт, забуваються суспільством (якщо тільки вони не змінять своєї позиції в рамках системи). Дихотомія “канонічність–не канонічність” не є евфемізмом “добре–погано”, це, скоріше, питання того, що певні риси мають певний статус у певний час [2, с. 15]. Якщо б не існувало конкуренції між канонічним і неканонічним, коли неканонічне прагне зайняти місце канонічного, через певний час канонічний репертуар перейшов би у фазу застою. Тому під тиском неканонічних елементів канонічний репертуар не може залишатися незмінним, гарантує еволюцію всієї полісистеми.

Як правило, в центрі полісистеми знаходиться найпрестижніший канонічний репертуар. Коли в системі з’являється новий репертуар, він або підкорюється встановленим канонам, або змінює їх. Репертуар – це набір моделей, засобів, стратегій виробництва продукції та продукція, що створена за допомогою означеного інструментарію та певний набір спільних для адресата та адресанта знань [2, с. 17]. Важливо відмітити, що термін “канонічність репертуару” необхідно розділяти на канонічність моделей (стратегій, засобів) та канонічність текстів. Канонічність текстів є статичною, оскільки, коли текст визнано канонічним, він залишиться таким назавжди, а канонічність моделей є динамічною, оскільки визнані моделі в певний час можуть стати забутими в інший [2, с. 19]. Іноді письменникам необхідно було вдаватися до використання різних моделей, для того, щоб залишатися в центрі полісистеми. Отже статичний канон залишається назавжди (канонічні тексти), в той час коли динамічний канон постійно змінюється (канонічні моделі) [2, с. 20].

Важливою для розуміння механізмів взаємодії елементів полісистеми є ще одна опозиція – “первинне/вторинне”. Коли репертуар є укладеним, всі моделі відповідають сталим канонам – цей репертуар визначається як консервативний, всі продукти, що можуть з’явитися в такій системі, будуть передбачуваними, будь-які відхилення визнаватимуться неприйнятними, – такі продукти І. Івен-Зогар називає *вторинними*. З іншого боку, розширення та реструктуризація репертуару завдяки появі нових елементів, в результаті яких з’являються менш передбачувані продукти – це прояв інноваційного репертуару. У цьому випадку мова йде про моделі *первинного* типу. Звичайно, це чисто історичне поняття, оскільки дуже швидко первинна модель може зайняти центральне місце в системі і стати вторинною. Боротьба між первинним та вторинним має вирішальне значення для еволюції системи, так само, як і боротьба між різними рівнями системи за домінантне становище. Звичайно, зміни відбуваються тільки, коли первинна модель стає домінуючою в репертуарі і, відповідно, в (полі)системі, і встановлюється новий консерватизм [2, с. 22]. Це відбувається, коли послаблюється здатність центрального елементу системи виконувати певні функції та задовольняти потреби читача. Саме завдяки цьому процесу первинні моделі (менш зрозумілі, чужі, більш дивні та, на перший погляд, неприйнятні, переповнені незнайомою інформацією), перетворюючись у вторинні, стають більш знайомими, звичними, одомашненими та зрозумілими. Якщо (полі)система молода, її репертуар обмежений, в цьому випадку вона прагне використовувати інші доступні системи (мови, культури, літератури). Якщо система стара, вона використовує в часи змін перероблений старий репертуар.

Не зважаючи на широке визнання серед дослідників культури важливої ролі перекладів у процесі кристалізації національних культур, саме в цій галузі досліджень ще проведено досить мало. Історики літератури, наприклад, згадують про переклад тільки коли оминуть його неможливо, як, наприклад, при дослідженні літератури періодів Середньовіччя, Відродження та Романтизму. В на-

слідок цього дуже важко визначити роль перекладеної літератури в полісистемі національних літератур [2, с. 45]. І. Івен-Зогар досліджував, як корелюються перекладені твори, імпортовані з чужих літератур, відірвані від їх домашніх контекстів, з протистоянням “центр – периферія” цільової полісистеми. З цієї точки зору автор теорії полісистеми приводить два важливих аргументи взаємозв'язку оригінальної та перекладеної літератури:

1) спосіб підбору оригінальних текстів для перекладу. У цьому випадку принципи відбору завжди корелюються із системою національної літератури;

2) спосіб впровадження специфічних норм, стратегій перекладу та використання літературного репертуару першоджерел.

На думку І. Івен-Зогара, перекладена література не тільки є інтегрованою частиною національної літературної полісистеми, вона є найбільш активною її частиною. Ізраїльський дослідник не погоджується з тими, хто вважає, що місце перекладеної літератури на периферії, і що вона завжди буде там залишатися. Те, яке місце займе перекладена література (центральне чи периферійне), належатиме вона до первинних чи вторинних моделей, залежить виключно від полісистеми, що розглядається. Якщо перекладена література займає центральне місце в полісистемі національної літератури, вона бере активну участь у формуванні центру полісистеми. У цьому випадку вона є невід'ємною частиною оновлюючих сил, і її можна назвати важливою подією в історії національної літератури. В такій ситуації не існує чіткого розділення між перекладеною та оригінальною літературою. Більш того, саме коли запроваджуються нові літературні моделі, переклади стають одним із засобів створення нового репертуару. Завдяки цьому чужі твори, риси, моделі, незнані раніше, використовуються в домашній літературі. Мова ведеться не тільки про нові моделі реальності, що приходять на зміну старим, які більше не є ефективними, а й про цілий спектр інших рис, таких як оновлена поетична мова, композиційні зразки та техніки. Щодо підбору текстів оригіналів, він також залежить від керуючого центру полісистеми – тексти обираються у відповідності до їх спроможності виконати інновативну роль у національній літературі [2, с. 46–47]. Прикладом цього можуть слугувати переклади В. Беньяміна “Квітів Зла” Ш. Бодлера, переклади Ф. Гельдерліна, Ш. Георга, І. Костецького, Г. Кочура і багато інших.

І. Івен-Зогар відзначає особливе значення перекладеної літератури для оновлення чи розвитку полісистеми національної літератури у трьох випадках:

1) коли національна література є досить молодою, і її полісистема ще не викристалізувалась;

2) коли література є або периферійною (у великій групі споріднених літератур, прикладом чого може слугувати українська література, яка довгий час була лише частиною радянської) або слабкою;

3) коли в національній літературі відбувається криза, поворотний момент чи наявним є літературний вакуум.

У першому випадку перекладена література тільки задовольняє потреби молодої національної літератури використовувати новостворену (чи оновлену) мову у якомога більшій кількості видів літературних творів, для того, щоб розвинути цю мову у літературну.

Це ж стосується і другого випадку, коли йдеться про відносно усталену літературу, можливості якої є досить обмеженими. Динамічний розвиток полісистеми створює поворотні моменти, коли існуючі моделі вже не задовольняють вимоги суспільства. В такі моменти, навіть в домінуючих літературах, перекладена література може зайняти центральну позицію.

У зазначених трьох випадках в перекладі домінує стратегія очуження, оскільки література потребує нових форм, висловів, нових моделей, а такі переклади виконують функцію літературної і культурної трансплантації, а коли література дозріває, стає самодостатньою, сталою, і може дозволити собі певний час залишатися консервативною, доки не почнеться період стагнації, в перекладі домінують стратегії одомашнення, а перекладена література залишається на периферії полісистеми, це означає, що в цій полісистемі домінують вторинні моделі [2, с. 47]. В цьому випадку в перекладі домінує стратегія одомашнення, яка не веде за собою зміни літературних канонів. У цій ситуації переклади не впливають на основні літературні чи мовотворчі процеси, і вони повністю відповідають нормам цільової культури.

Теза про те, що перекладена література може займати центральне чи периферійне місце в літературній полісистемі не означає, що вона цілком займає це місце, адже і перекладена література є стратифікованою, оскільки певні секції перекладеної літератури виборюють собі місце в центрі, в той час коли інші залишаються на периферії. Важливу роль у цьому процесі відіграють літературні та культурні контакти між країнами, так, наприклад, в Ізраїлі в період між двома світовими війнами переклади з російської мови безперечно зайняли центральне місце в літературній полісистемі, а переклади з англійської, німецької, польської мов залишилися на периферії. Крім того, оскільки про-

відні та найбільш інноваційні форми перекладу походили з перекладів з російської мови, переклади з інших мов також приставали до моделей та норм російських перекладів [2, с. 49]. Важливим прикладом у цьому відношенні є французька культура та французька література. Вона є більш стійкою до змін, ніж інші літературні полісистеми, крім того, оскільки французька література довгий час займала центральне місце в контексті європейських літератур (чи в контексті європейської літературної макрополісистеми), переклади з інших мов у більшості випадків займали у французькій культурі лише периферійне місце [2, с. 50], тому французькій перекладацькій традиції притаманне домінування стратегії одомашнення, тобто пристосування перекладів до сталого репертуару.

Оскільки перекладена література, за умови що вона виборює собі центральне місце в полісистемі, бере активну участь у формуванні нових первинних моделей, головним завданням перекладача стає не пошук готових моделей в домашньому репертуарі, а навпаки, йому необхідно порушувати сталі норми і створювати нові моделі, що можливо завдяки використанню перекладацької стратегії очуження. Очужуючий, форенізуючий переклад привносить по полісистемі цільової літератури нові стилі чи активізує периферійні, тому що у цьому випадку зберігається більша близькість до оригіналу. Можливо, що з перспективи цільової літератури прийняття нових норм та моделей може здаватися занадто чужим чи революційним, і вони можуть так і залишитися на периферії полісистеми, але якщо вони виборюють собі місце в центрі, вони сприяють новому витку у розвитку та збагаченні і літератури, і мови і національної культури взагалі. Періоди великих змін в національній літературі – це єдині періоди, коли перекладач може вийти далеко за рамки усталених норм репертуару і використати не звичні стратегії перекладу.

Звичайно ж, якщо перекладена література, займає периферійне місце в літературній полісистемі, ситуація повністю змінюється. У цьому випадку перекладач має сконцентруватися на пошуку готових вторинних літературних моделей, в результаті з'являється не досить адекватний переклад, адаптований до норм цільової культури і літератури, тобто з використанням стратегії одомашнення. Іншими словами, не тільки соціокультурний статус перекладу залежить від його позиції в полісистемі, а і стратегія перекладу також підкорюється цій позиції, адже переклад не є явищем, чий межі та принципи є сталими і незмінними, він є діяльністю, яка залежить від зв'язків в середині певної культурної полісистеми [2, с. 51], від того, стабільна ця система чи переживає кризу, слабка вона чи сильна по відношенню до полісистеми оригіналу, і від того, яке місце займає перекладена література в цій національній літературній полісистемі. Схожі ідеї знаходимо у Андре Лефевра [4, с. 8], який вважає, що культури не є монолітними, що в їх середині завжди існує напруга між різними групами чи індивідуумами, які прагнуть певним чином впливати на еволюцію цієї культури, і саме переклади створюються для того, що впроваджувати зміни в культурі.

Ідеї І. Івен-Зогара розвинув Гедеон Турі, який розглядає переклад не як комунікацію вербального повідомлення через культурно-мовний бар'єр, а як комунікацію в перекладеному повідомленні в оточенні певної культурно-мовної системи [8, с. 24]. В центрі його досліджень був саме переклад і норми перекладу. Г. Турі називає три види перекладацьких норм – “доперекладні”, “стратегічні” та “операційні” норми.

“Доперекладні” норми впливають на вибір першоджерела та загальну перекладацьку стратегію в межах полісистеми, “стратегічні” – на вибір стратегії перекладу, тобто чи буде перекладач одомашнювати оригінал чи зберігати його етнокультурні та етномовні особливості в перекладі, вдаючись до стратегії очуження, чи буде прагнути компромісу між цими двома стратегіями, “операційні” норми є визначальними для конкретних перекладацьких рішень, на що впливає місце (центральне чи периферійне), яке займає цей текст в полісистемі цільової культури [3, с. 130–131; 7, с. 202–203]. Крім того Г. Турі підкреслював, що полісистемі не притаманна здатність до самозмінення, тому, якщо вона певний час залишатиметься ізольованою, жодних змін в ній відбуватися не буде, культура вичерпає себе, що, врешті, приведе до її загибелі, крім того, культурі властиво протистояти змінам [6], що і пояснює той факт, що стратегія очуження спочатку отримує негативну оцінку критиків.

Таким чином, за І. Івен-Зогаром, в рамках теорії полісистеми вибір стратегії перекладу залежить від стану цільової полісистеми, коли переклад або наслідують розвиває вже готові літературні моделі, або є спробою створення нових. Процес формування традицій – це процес канонізації певних текстів та маргіналізації інших, при чому неканонічні стратегії перекладу за умови зміни у соціокультурній ситуації цільової країни можуть стати канонічними і посісти центральне місце в перекладацькій традиції цільової культури. Теорія полісистеми з нової перспективи розглядає функцію перекладеної літератури в полісистемі цільової культури. Згідно цієї теорії, вибір стратегії перекладу залежить від становища перекладеної літератури в цільовій літературній полісистемі, що, в свої чергу, зумовлено внутрішніми потребами цільової полісистеми у розвитку. В перспективі планується дослідити вплив подальшого розвитку літературної полісистеми України на вибір стратегій перекладу.

Література

1. Франко І. Двоязичність і дволічність // Літ.-наук. вісник. – Львів, 1905. – Кн. 4. – С. 205–207.
2. Even-Zohar, Itamar / Polysystem Studies // Poetics Today: International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication. Volume 11:1, 1990. – Durham: Duke University Press. – 256 p.
3. Genzler E. Contemporary Translation Theories. – London and New York: Routledge, 1993. – 224 p.
4. Lefevere A. Translation/History/Culture: A Sourcebook. London and New York: Routledge, 1992. – 182 p.
5. Shuttleworth, Mark. Polysystem theory / M. Shuttleworth // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / Ed. M. Baker. – L. N.Y.: Routledge, 1998. – 654 p. – P. 176–179.
6. Toury G. Enhancing cultural differences by means of fictitious translation. 1997. In Jean Delisle and Gilbert Lafond. The History of Translation [CD-ROM]. Educational edition. Gatineau, QC: School of Translation and Interpretation, University of Ottawa, 2003. “These, livres et testes” module.
7. Toury G. The nature and role of norms in translation // The Translation Studies Reader / Ed. by L. Venuti. – London and New York, 2000. – P. 198–211.
8. Toury G. Translated Literature: System, Norm, Performance // Poetics Today. – 1981. – № 2. – P. 9–27.

УДК 811.161.2'373.21

ЯНІЦЬКА Н.Р.
(Львів)

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУ МЕРТВИХ
В УКРАЇНСЬКОМУ МІКРОТОПОНІМНОМУ ПРОСТОРИ
(на матеріалі мікротопонімії центральних і східних районів Львівщини)**

У статті простежено явище вербалізації культу мертвих у мікротопонімії центральних і східних районів Львівської області. Акцентовано увагу на необхідності вивчення мікротопонімії як фрагмента мовної картини світу.

Мікротопонімія як один із засобів вираження категорії пропріальності займає особливе місце у лексичній (онімній) системі мови. Вона ілюструє процес трансформації загальних назв у власні, показує ті етапи, через які проходить слово, перш ніж стане власним іменем [14, с. 66]. Мікротопоназви є одиницями живого мовлення, вони динамічні, нестійкі, стихійні порівняно з назвами великих географічних об'єктів. Багато з них зникає з людської пам'яті внаслідок різноманітних соціально-історичних процесів, а окремі можуть бути безповоротно втрачені. Тому важливим і одним із найактуальніших завдань української лінгвістики сьогодні є повна фіксація фактографічного матеріалу та його глибокий аналіз. Мікротопоніми є найчисельнішими в топонімній системі мови, однак це пласт ономастикону, який тривалий час не виділявся як окремий предмет системного наукового дослідження. Тому сьогодні маємо незначну кількість праць, присвячених дослідженню української мікротопонімної системи. Серед них праці Є. Черепанової [16], М. Дуйчака [2], Б. Лящука [10], І. Чеховського [17], О. Михальчук [11], Г. Козловської [5], Л. Костик [7], Н. Лісняк [8], Н. Сокіл [12] та ін. Однак комплексного аналізу мікротопонімів як фрагмента регіональної мовної картини світу, що є результатом синкретичного процесу номінації як засобу формування та вираження знань представників певної місцевості про об'єктивний світ, як засобу його пізнання, логічного, чуттєвого та естетичного сприйняття в українській ономастичній науці немає. Такий аналіз (при збереженні традиційної парадигми – системно-структурної організації мови) є необхідним, оскільки мікротопоніми – мовні знаки, у плані змісту яких збережено унікальну лінгвістичну та екстралінгвальну інформацію “про діяльність носіїв мови в історико-географічному середовищі” [17, с. 3], саме в процесі їхнього творення найбільше проявляються екстралінгвальні фактори [1, с. 29]. Мікротопонім є унікальним вербальним семантичним кодом ще й тому, що суб'єкт номінації (представник певної нації) називає елементи географічного середовища, яке є невід'ємною складовою етнічної свідомості поряд із біологічною, соціокультурною, матеріальною системами етнічної спадковості, “бо вона формується в певному місці на землі” [9, с. 80]. І це ім'я, яке є результатом багаточисельних ментальних процесів у свідомості людини, теж стає культурно значущим, національно маркованим у системі мови та культури, закріплюється у суспільній свідомості не лише як адресно-вказівний компонент, що визначає локалізацію [13, с. 206]. Таким чином, мікротопонімія (як і інші онімні системи) – це сукупність власних назв, які мотивуються, визначаються, взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання [3, с. 27].